

ПОЛІТИЗАЦІЯ СТУДЕНТСЬКИХ РУХІВ ЯК НЕВІД'ЄМНА ЧАСТИНА

ІСЛАМСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ В ІРАНІ

Стаття присвячена дослідженню політизації студентських рухів, що розпочали свою діяльність в умовах революційних подій в Ірані. Доведено, що студентські громадсько-політичні організації вплинули на характер ісламської революції, надавши їй яскравого антиамериканського звучання.

Ключові слова: студентство, ісламська революція, заручники, опозиція.

Студентство, як одна з найбільш динамічних та спеціально диференційованих за віком, фізіологічними, психологічними характеристиками соціальних груп, здатне відігравати вагомую роль у процесах державотворення та слугувати каталізатором революційних перетворень. Збільшення кількості студентської молоді не лише підвищує показники внутрішньої мобільності населення, але й засвідчує появу соціально активного прошарку суспільства з підвищеними можливостями, яке можна залучати до діяльності політичних партій та рухів. «Біла революція», ініційована 1963 р. шахом Ірану Реза Пехлеві, як сукупність заходів з модернізації життя у державі шляхом розширення системи освіти, індустріалізації, запровадження інноваційних технологій, посилила антишахські виступи іранської опозиції [1]. Модернізація здійснювалася шляхом заперечення традиційних основ розвитку держави, що базувалися на нормах ісламу та гарантували домінуюче становище клерикалів серед політичної й фінансової еліти. Позбавлення духовенства можливості впливати на політичні процеси перетворило його на центр консолідації опозиційних Пехлеві сил, де, починаючи з 1978 р., роль революційного авангарду відводилася студентству.

Серед різноманіття наукових і науково-публіцистичних книг, статей, журналістських розслідувань, спогадів політиків і дипломатів щодо подій ісламської революції в Ірані 1978 – 1979 рр. дуже важко знайти детальний аналіз участі студентства у революційній боротьбі. Молодіжний студентський рух у комплексних дослідженнях іранської революції С. Агаєва [2], О. Широкограда [3], К. Еггерта [4] висвітлюється лише у контексті загальних відомостей про соціальну базу шахської опозиції. Захоплення у заручники студентськими організаціями дипломатів Посольства США у Тегерані аналізується у працях В. Кременюка [5], американського дослідника С. Бакхаша [6] без виокремлення цієї проблеми в окремий аспект ірансько-американських відносин. Спроби загальнотеоретично пояснити політизацію студентських рухів були здійснені Г. Кіссінджером [7], Х. Ансарі [8] та С. Хангтінгтоном [9]. З огляду на відсутність спеціальних досліджень й актуальність поставленої проблеми, мета статті – дослідити вплив студентства на хід та наслідки ісламської революції в Ірані 1978 – 1979 рр.

Більш детальна інформація про етапи організації революційного спротиву студентства та вплив політики Білого Дому щодо придушення революційних виступів в Ірані на формування цілей їхньої політичної боротьби міститься у документах Архіву зовнішньої політики Російської Федерації [10;11;12;13;14], Російського державного архіву Новітньої історії [15], Національного архіву Вашингтону [16;17;18]. Промови імама Хомейні щодо ролі університетів у побудові Ісламської Республіки Іран, цитовані Хаменеї [19] та Д. Жуковим [20], разом зі спогадами про події 1978 – 1979 рр. посла Великої Британії в Ірані Е. Парсонса [21], дають можливість зрозуміти причини радикалізації студентського руху та визначити його ідеологічну спрямованість.

Залучення студентської молоді до революційної боротьби є наслідком проведеної шахом під час реформ «білої революції» модернізації вищої освіти за

європейським зразком, що спричинила появу так званого «феномену індигенізації другого покоління». «Індигенізація другого покоління» в Ірані, у розумінні соціолога Р. Дора та політолога С. Хантінгтона, являла собою боротьбу випускників вищих навчальних закладів за відповідність вищої освіти традиційним нормам іранського суспільства й витіснення європейської методики викладання, привнесеної в Іран професурою, яка здобувала кваліфікацію за кордоном [22]. Невдоволення молоді роботою університетів було використано лідером ісламської революції імамом Хомейні для активізації студентської боротьби проти шаха, а побиття студентів 9 січня 1978 р., які поруч з іншими прошарками іранського суспільства, взяли участь у демонстрації в Кумі, одному з сакральних міст Ірану, стало початком революційної боротьби за повалення монархії.

Хомейні, виступаючи в мечеті шейха Ансарі м. Неджефа (Ірак) з приводу розстрілу кумської демонстрації, звинуватив шаха у вбивстві, за різними даними, від 70 до 250 осіб [23]. Імам також звернувся із закликом до всіх незгодних з політикою Пехлеві об'єднатися навколо єдиного опозиційного центру й діяти за зразком мирних демонстрацій в Кумі. Особливу роль в антишахському русі він відводив, поруч із семінаристами, військовими й торговцями, іранським студентам, які здобували освіту як в Ірані, так й університетах за кордоном [24]. Університет, у розумінні духовного лідера, був не просто навчальним закладом, а центром формування політичної та революційної свідомості студентів [25]. Хомейні, за спогадами аятоли Хаменеї, вважав, що майбутнє за тим університетом, який «має політичний стержень, репрезентує революційні цінності й виховує у студентів відповідальність за революційний рух іранського народу» [26].

Участь студентства та викладачів 18 лютого 1978 р. у пам'ятних заходах з нагоди сороковин кумських подій засвідчили перехід університетів на бік опозиції. Керівництво вищих навчальних закладів, після того як стало відомо про новий розстріл у Тебрізі людей, які зібралися пом'янути жертв у Кумі, оголосили про припинення занять і солідарність з тебрізькими демонстрантами [27]. Однак, говорити про організований студентський революційний спротив до осені 1978 р. не можна, адже, як зазначав посол Великої Британії в Ірані Ентоні Парсонс, «студентство, професура й духовенство ще не мали чітко організованої партійної політичної діяльності» [28]. Партійна палітра іранського суспільства почала суттєво змінюватись восени 1978 р., коли майже одночасно оголосили про початок опозиційної політичної діяльності «Організація іранських студентів-мусульман», «Ісламські студенти – послідовники курсу імама Хомейні» та «Асоціація іранських студентів» [29]. Оформлення студентства у політичну силу співпало з ескалацією протистоянь армії та мітингуючих, що супроводжувалися побиттям останніх. Введення шахом воєнного стану в окремих містах Ірану обернулося новими страйками робітників і переходом протестуючих, особливо у найбідніших районах південного Тегерану, до зведення барикад з метою недопущення примусового розгону. Радикалізація вимог населення щодо зречення шаха, відмови від тотального контролю Вашингтону над економічними й політичними процесами в Ірані та початку реалізації власних національних інтересів у районі Затоки призвела до сутичок з військовими підрозділами, що зберігали вірність Пехлеві. Результатом зіткнення демонстрантів з урядовими військами стало вбивство близько 4,5 тис. осіб і трансформація мирних мітингів у збройне протистояння під гаслами «Ні Схід, ні Захід», що означали прагнення іранців до повноцінної незалежності власної держави та відмови від прорадянської чи проамериканської орієнтації [30].

Прийняття Пехлеві закону про заборону участі молоді у демонстраціях та оголошення Білим Домом у жовтні 1978 р. «Декларації підтримки дій шаха у стабілізації внутрішньополітичної ситуації в Ірані» послужили приводом до переходу на бік протестуючих дев'яти американських навчальних закладів, розташованих у

Ширазі [31]. Саме студенти з елітних університетів Ширази, у тому числі й з Університету Пехлеві, разом з організацією «Ісламські студенти – послідовники курсу імама Хомейні» склали ударну групу із захоплення 4 листопада 1979 р. у заручники 52 працівників американського посольства у Тегерані, створивши тим самим прецедент американсько-іранського конфлікту [32]. Утримання студентськими організаціями дипломатичного корпусу США ставило під загрозу інтереси й безпеку американців в Ірані й було наочною демонстрацією невдоволення іранського суспільства рішенням Дж. Картера надати поваленому шаху політичний притулок і дозволити проходити лікування в Нью-Йорку [33;34].

Дії студентів знайшли підтримку серед представників нової політичної еліти, що формувалася на фоні революційних подій. Так, аятола схвалив акцію «Ісламських студентів – послідовників курсу імама Хомейні», назвавши її «більшою революцією, ніж перша» [35]. Одночасно із заявою Хомейні майбутній президент ІРІ Абольтхасан Банісадр в інтерв'ю іранській газеті «Еттелаат» утримання студентами заручників визначав як «необхідні заходи боротьби з імперіалізмом й американським втручанням» [36].

Захоплення американських дипломатів стало поворотним моментом подальшого розвитку американсько-іранських відносин. Намагаючись зберегти Іран у фарватері своєї близькосхідної політики та відповідаючи на погрози лідерів студентських організацій передати працівників посольства до суду за законами шариату, Дж. Картер не лише запровадив економічні санкції щодо Ірану, але й звернувся до Міжнародного суду в Гаазі з вимогою призначити міру покарання для нової революційної іранської влади. Одночасно з активізацією антиіранської кампанії на міжнародному рівні, американський президент 10 листопада 1979 р. видав розпорядження щодо перевірки віз і депортації іранських студентів, які навчалися в університетах Америки [37]. Головною метою ініційованої президентом інспекції 130 тис. іранських громадян, що супроводжувалася зняттям відбитків пальців, був пошук серед студентів членів радикальних організацій, незгодних з режимом шаха та виступаючих з вимогами екстрадиції Реза Пехлеві зі США [38]. Ініційована адміністрацією президента США «кампанія полювання на студентів-іранців» спричинила масове їхнє виключення з навчальних закладів. Приміром, із Технічного коледжу Грінвіль штату Південна Кароліна було виключено 104 іранських студента, а у Вірджинії відмовились надати іранцям доступ до навчання, поки не буде вирішена проблема з американськими заручниками у Тегерані [39].

Міністерство юстиції США на чолі з Б. Сівілетті 13 листопада, вслід за розпорядженням Картера, прийняло рішення «ввести нові особливі правила виключно по відношенню до іранських студентів» з ідентифікації особи та добровільної їх депортації за межі США, у тому випадку, якщо не буде до 14 грудня 1979 р. ними надано особисті дані та характеристики з місця навчання [40]. У відповідь на посилення контролю, група іранських студентів з ВНЗ США за підтримки «Організації іранських студентів» подали позов до окружного суду. Його було задоволено, але Апеляційний суд 27 грудня 1979 р. визнав рішення Картера конституційним, як «один із основних кроків президента, спрямованих на урегулювання іранської кризи, забезпечення безпеки американських заручників у Тегерані», що мало на меті «попередження насилля у США до іранських громадян» [41]. Американська преса перевірку 56 580 студентів назвала «небувалою облавою й репетицією звільнення Америки від небажаних іноземців» [42].

Однак, ініціатива Дж. Картера, замість налагодження американсько-іранського діалогу, спровокувала зародження мілітаристських настроїв серед молоді Ірану. У грудні 1979 р., коли слухалася справа в Апеляційному суді, студенти – послідовники Хомейні оголосили про замінування посольства США у Тегерані, яке може бути

підірване разом із заручниками, якщо Вашингтон спробує вдатися до їхнього звільнення силовими шляхом [43]. Політичними емігрантами у країнах Західної Європи, що не приховували власних симпатій до діяльності студентських організацій в Ірані, організовувалися акції проти дискримінації іранських студентів у США. Під час однієї з таких у Ватикані було затримано 22 іранських студенти й передано їхні справи на розгляд місцевої поліції [44].

Запровадження США ембарго на імпорт іранських товарів, розрив з Іраном у квітні 1980 р. дипломатичних відносин лише продовжили конфронтацію США з Іраном, а невдала військова операція американського уряду зі звільнення заручників у Тегерані фактично звела нанівець усі спроби налагодити ірансько-американський діалог і вирішити кризу мирним шляхом [45].

Внутрішньополітична боротьба у США в умовах передвиборчої президентської кампанії, розгортання ірансько-іракської війни зумовили переведення обговорення проблеми американських заручників у формат двосторонніх американсько-іранських переговорів на рівні регіональних конференцій. Зокрема, у травні 1980 р. в Ісламабаді відбулася конференція за участю 39 ісламських держав, де на порядку денному стояли питання введення радянських військ до Афганістану й «американська агресія в Ірані, коли США, намагаючись звільнити заручників, убили вісьмох американців» [46]. Цікаво, що поруч із засудженням військової операції Вашингтону в Тегерані, намагання Білого Дому використати економічні санкції для звільнення дипломатів, учасники конференції кваліфікували утримання студентами дипломатів як незаконне [47]. За результатами червневої зустрічі держав в Ісламабаді за участю американської делегації на чолі з екс-міністром юстиції США Р. Кларком, де була прийнята декларація, що засуджувала дії США й підтверджувала право Ірану на компенсацію матеріальних збитків після військової операції, 187 американських конгресменів направили листа-відповідь до іранського парламенту, в якому суть кризи американсько-іранських відносин зводилася лише до проблеми з заручниками [48]. Спікер іранського парламенту Х. Рафсанджані вкрай негативно відреагував на лист конгресменів, а президент ІРІ А. Банісадр заявив, що право остаточного вирішення долі заручників лежить на меджлісі [49]. Віце-президент США Дж. Буш, у свою чергу, 300 днів з моменту захоплення американських дипломатів у Тегерані в якості заручників назвав «символом повної неспроможності адміністрації Картера реалізувати правильну зовнішню політику» [50].

Перманентні контакти між США та Іраном щодо вирішення проблеми з заручниками тривали до кінця 1980 р., коли все ж вдалося обом державам досягти компромісу й домовитися зі студентами-послідовниками про звільнення дипломатів. Працівники американського посольства змогли покинути Іран вже після інавгурації 20 січня 1981 р. Р. Рейгана на посту президента США. Звільнення заручників після їхнього утримання 444 дні у посольстві Тегерану головним редактором інформаційної компанії «Time life» Р. Грюнвальдом було названо «символом ярості й безсилля американської влади» [51], а провідним експертом з історії Ірану Ш. Бакхашем – «тріумфом Ірану й проявом героїзму іранських студентів» [52]. Звільнення студентами американських дипломатів, формування нової владної вертикалі поставило остаточну крапку в ісламській революції та ознаменувало собою початок нового етапу державотворення Ісламської Республіки Іран, де чільне місце належало студентським громадсько-політичним організаціям.

Таким чином, студентство завдяки своїй соціальній мобільності та схильності до швидкого прийняття рішень стало рушійною силою ісламської революції в Ірані. Будучи репрезентативною групою іранської інтелігенції, яка виховувалася на запереченні досвіду професури з іноземною освітою, студенти вищих навчальних закладів пішли на радикалізацію революційних вимог і використали захоплення у

заручники американських дипломатів як символ боротьби за нову Ісламську Республіку Іран, незалежну від американських інтересів у Перській затоці. Подальшою перспективою дослідження мають стати питання формування пост революційної внутрішньої та зовнішньої політики Ірану на регіональному і міжнародному рівні, а також проблеми становлення в іранській державі громадянського суспільства, адаптованого до норм політичного ісламу.

Пилипенко В.

Политизация студенческих движений как неотъемлемая часть исламской революции в Иране.

Исламская революция, как крайнее проявление неудовлетворенности широких слоев иранского общества политикой шаха Пехлеви, ознаменовала собой завершение формирования разветвленной системы студенческой общественно-политической деятельности. Зарождение революционных лозунгов борьбы за ликвидацию иностранного влияния на внутреннюю и внешнюю политику Ирана нашло отклик среди студенческой молодежи, получившей возможность влиять на политические процессы в стране путем создания централизованных студенческих политических объединений. Именно исследованию влияния студенчества на характер исламской революции, что изменялся пропорционально структурированию политических симпатий студентов, посвящена данная статья. Несмотря на отсутствие в историографии специальных исследований, посвященных «студенческому вопросу» в период свержения монархии в Иране, автор, на основе анализа документов с архивов Российской Федерации и Вашингтона, воспоминаний видных политических деятелей Ирана, СССР и США, раскрывает этапы вовлеченности и влияния студентов на революционный процесс. Одновременно делается попытка проанализировать влияние на иранскую интеллигенцию исламского духовенства в лице аятоллы Хомейни и его идей о восстановлении традиционных исламских догм системе государственного правления Ирана. В конце делается вывод, что студенчество, благодаря своей социальной мобильности, стало движущей силой исламской революции, а студенческие политические организации, используя радикальные методы борьбы, изменили характер исламской революции, предав ей ярко выраженного антиамериканского звучания.

Ключевые слова: студенчество, исламская революция, заложники, оппозиция.

Pylypenko V.

The politicization of the student movement as an integral part of the Islamic revolution in Iran

The article is devoted to research of the stages of the politicization of the student movement and their influence of the Islamic revolution in Iran.

The Islamic revolution, as the extreme manifestation of dissatisfaction wide strata of Iranian society policy Shah Pahlavi, marked the completion of the formation of a comprehensive system of student political activity. The emergence of revolutionary slogans for the elimination of foreign influence on domestic and foreign policy of Iran found a response among students got an opportunity to influence political processes in the country by creating a centralized student political associations. The paper investigates influence of students on the nature of the Islamic revolution that changed in proportion to the structuring of the political sympathies of the students. Despite the absence in the historiography of special studies on "student question" in the period of the overthrow of the monarchy in Iran, the author, on the basis of the analysis of documents from the archives of the Russian Federation and Washington, memoirs of prominent political leaders of Iran, the USSR and the United States, reveals the stages of involvement and influence of students on the revolutionary

process. At the same time an attempt to analyze the impact on Iranian intellectuals of the Islamic clergy in the person of Ayatollah Khomeini and his ideas about the restoration of the traditional Islamic dogmas of the system of government of Iran. In the end it is concluded that students, because of their social mobility, has become the driving force of the Islamic revolution, and student political organizations, using radical methods of struggle, have changed the nature of the Islamic revolution, betrayed her pronounced anti-American sound.

Keywords: *students, Islamic revolution, the hostage.*

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Эггерт К. Трагедия последнего шаха: Мохаммед Реза Пехлеви и тупик просвещенного авторитаризма / К. Эггерт // Индекс Безопасности. – 2009. – №4(95). – Т.16. – С.153 – 158. – С.156.
2. Агаев С. Л. Иранская революция, США и международная безопасность: 444 дня в заложниках / С. Л. Агаев. – М.: Наука, 1984. – 278 с.
3. Широкопад А. Персия – Иран. Империя на Востоке / А. Широкопад. – М.: Вече, 2010. – 112 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.e-reading.link/chapter.php/1023279/49/Shirokorad_-_Persiya_-_Iran._Imperiya_na_Vostoke.html. – Доступ 24.02.2015.
4. Эггерт К. Трагедия последнего шаха: Мохаммед Реза Пехлеви и тупик просвещенного авторитаризма / К. Эггерт // Индекс Безопасности. – 2009. – №4(95). – Т.16. – С.153 – 158.
5. Кременюк В. А. Борьба Вашингтона против революции в Иране / В. А. Кременюк. – М.: Международные отношения, 1984. – 174 с.
6. Bakhash S. The U.S. and Iran in Historical Perspective / S. Bakhash [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.fpri.org/footnotes/1426.200909.bakhash.usiranhistorical.html>. – Access: 24.02.2015.
7. Киссинджер Г. Дипломатия / Г. Киссинджер; пер. с англ. В. Львов. – М.: Ладомир, 1997. – 848 с.
8. Хамид Ансари. Имам Хомейни: политическая борьба от рождения до кончины / Хамид Ансари. – М.: Палея, 1999. – 447 с.
9. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.
10. Ноты Посольства СССР в ИРИ в посольства и миссии третьих стран // АВПРФ. – Ф.174. – Оп.64. – П.267. – Д.5. – 1980. – 175 л.
11. Обзоры иранской прессы // АВПРФ. – Ф.174. – Оп.64. – П.267. – Д.6. – 1980. – 96 л.
12. Обзоры прессы // АВПРФ. – Ф.129. – Оп.64. – П.325. – Д.31. – 1978. – 193 л.
13. Референтура по США // АВПРФ. – Ф.129. – Оп.65. – П.353. – Д.88. – 1979. – 218 л.
14. Референтура по США // АВПРФ. – Ф.129. – Оп.66. – П.368. – Д.68. – 1980. – 195 л.
15. О беседе с руководителем американской компании «Тайм – Лайф» // РГАНИ. – Ф.89. – Оп.76. – Д.31. – 1981. – 6 л.
16. Official Support for the Shah and Anti-American Sentiment: United States Consulate. Shiraz (Iran) Airgram from Victor L. Tomseth to the Department of State, October 30, 1978 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www2.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB78/propaganda%20137.pdf>. – Access: 24.02.2015.
17. Shah's Desire to Reside in the U.S.: American Embassy Tehran to Edmund G. Muskie July 28, 1979 [Electronic resource]. – Mode of access:

- <http://www2.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB394/docs/79-07-28%20Laingen%20cable%20on%20Shah%20desire%20to%20live%20in%20US.pdf>. – Access: 24.02.2015.
18. The Shah: Memorandum, White House, Zbigniew Brzezinski to Jimmy Carter October 20, 1979 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www2.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB394/docs/79-10-20%20Zbig%20to%20Carter%20re%20Shah.pdf>. – Access: 24.02.2015.
  19. Аятолла Хаменеи. Свет исламской революции: речи и выступления Руководителя Исламской Республики Иран / Аятолла Хаменеи. – М.: Палея-Мишин, 2000. – 373 с.
  20. Жуков Д. Имам Хомейни: очерк политической биографии / Д. Жуков. – М.: Палея, 1999. – 141 с.
  21. Parsons A. The Pride and the Fall. Iran 1974 – 1979 / A. Parsons. – London: Jonathan Cape, 1984. – 256 p.
  22. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с. – С.54.
  23. Жуков Д. Имам Хомейни: очерк политической биографии / Д. Жуков. – М.: Палея, 1999. – 141 с. – С.88.
  24. Там само. – С.93.
  25. Аятолла Хаменеи. Свет исламской революции: речи и выступления Руководителя Исламской Республики Иран / Аятолла Хаменеи. – М.: Палея-Мишин, 2000. – 373 с. – С.21.
  26. Там само. – С.22.
  27. Виноградов В. М. Дипломатия: люди и события: из записок посла / В. М. Виноградов. – М.: РОССПЭН, 1998. – 496 с. – С.373.
  28. Parsons A. The Pride and the Fall. Iran 1974 – 1979 / A. Parsons. – London: Jonathan Cape, 1984. – 256 p. – P.67.
  29. Обзоры прессы // АВПРФ. – Ф.129. – Оп.64. – П.325. – Д.31. – 1978. – 193 л. – Л.93.
  30. Широкоград А. Персия – Иран. Империя на Востоке / А. Широкоград. – М.: Вече, 2010. – 112 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.e-reading.link/chapter.php/1023279/49/Shirokorad_-_Persiya_-_Iran._Imperiya_na_Vostoke.html. – Доступ 24.02.2015.
  31. Official Support for the Shah and Anti-American Sentiment: United States Consulate. Shiraz (Iran) Airgram from Victor L. Tomseth to the Department of State, October 30, 1978 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www2.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB78/propaganda%20137.pdf>. – Access: 24.02.2015.
  32. Киссинджер Г. Дипломатия / Г. Киссинджер; пер. с англ. В. Львов. – М.: Ладомир, 1997. – 848 с. – С.694.
  33. Shah's Desire to Reside in the U.S.: American Embassy Tehran to Edmund G. Muskie July 28, 1979 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www2.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB394/docs/79-07-28%20Laingen%20cable%20on%20Shah%20desire%20to%20live%20in%20US.pdf>. – Access: 24.02.2015.
  34. The Shah: Memorandum, White House, Zbigniew Brzezinski to Jimmy Carter October 20, 1979 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www2.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB394/docs/79-10-20%20Zbig%20to%20Carter%20re%20Shah.pdf>. – Access: 24.02.2015.
  35. Хамид Ансари. Имам Хомейни: политическая борьба от рождения до кончины / Хамид Ансари. – М.: Палея, 1999. – 447 с. – С.169.

36. Обзоры иранской прессы // АВПРФ. – Ф.174. – Оп.64. – П.267. – Д.6. – 1980. – 96 л. – Л.5.
37. Агаев С. Л. Иранская революция, США и международная безопасность: 444 дня в заложниках / С. Л. Агаев. – М.: Наука, 1984. – 278 с. – С.97.
38. Референтура по США // АВПРФ. – Ф.129. – Оп.65. – П.353. – Д.88. – 1979. – 218 л. – Л.119.
39. Там само. – Л.120.
40. Референтура по США // АВПРФ. – Ф.129. – Оп.66. – П.368. – Д.68. – 1980. – 195 л. – Л.81.
41. Там само. – Л.82 – 83.
42. Там само. – Л.84.
43. Кременюк В. А. Борьба Вашингтона против революции в Иране / В. А. Кременюк. – М.: Международные отношения, 1984. – 174 с. – С.125.
44. Ноты Посольства СССР в ИРИ в посольства и миссии третьих стран // АВПРФ. – Ф.174. – Оп.64. – П.267. – Д.5. – 1980. – 175 л. – Л.25.
45. Референтура по США // АВПРФ. – Ф.129. – Оп.66. – П.368. – Д.68. – 1980. – 195 л. – Л.90.
46. Там само. – Л.77.
47. Там само. – Л.77.
48. Там само. – Л.93.
49. Обзоры иранской прессы // АВПРФ. – Ф.174. – Оп.64. – П.267. – Д.6. – 1980. – 96 л. – Л.5.
50. Референтура по США // АВПРФ. – Ф.129. – Оп.66. – П.368. – Д.68. – 1980. – 195 л. – Л.103.
51. О беседе с руководителем американской компании «Тайм – Лайф» // РГАНИ. – Ф.89. – Оп.76. – Д.31. – 1981. – 6 л. – Л.2.
52. Bakhash S. The U.S. and Iran in Historical Perspective / S. Bakhash [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.fpri.org/footnotes/1426.200909.bakhash.usiranhistorical.html>. – Access: 24.02.2015.